

С. В. Якімова

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
канд. юрид. наук, доц.,
доц. кафедри кримінального права і процесу

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСОБИСТОСТІ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ УЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ З МОТИВІВ ЗАДОВОЛЕННЯ СТАТЕВОЇ ПРИСТРАСТІ

© Якімова С. В., 2014

Розроблено змістове наповнення кримінологічного портрету особистості насильницького злочинця, який учиняє насильницькі злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті. Описано соціальну складову кримінологічного портрету особистості насильницького злочинця, який учиняє насильницькі злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті. Характеризуючи психологічну складову кримінологічного портрету особистості насильницького злочинця, акцентується увага на морально-психологічних якостях, домінуючих рисах характеру, девіаціях соціального походження.

Ключові слова: кримінологічний портрет, соціальні статуси, морально-психологічні якості, насильство, мотивація.

С. В. Якімова

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЛИЧНОСТИ НАСИЛЬСТВЕННОГО ПРЕСТУПНИКА, КОТОРЫЙ СОВЕРШАЕТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО МОТИВАМ УДОВЛЕТВОРЕНИЯ ПОЛОВОЙ СТРАСТИ

Разработано содержание криминалогического портрета личности насильственного преступника, который совершает преступления по мотивам удовлетворения половой страсти. Описано социальную составляющую криминалогического портрета личности насильственного преступника, который совершает насильственные преступления по мотивам удовлетворения половой страсти. Характеризуя психологическую составляющую криминалогического портрета личности насильственного преступника, который совершает преступления по мотивам удовлетворения половой страсти, акцентируется внимание на морально-психологических качествах, доминирующих чертах характера, девиациях социального происхождения.

Ключевые слова: криминалогический портрет, социальные статусы, морально-психологические качества, насилие, мотивация.

S. V. Yakimova

CRIMINOLOGICAL PORTRAIT PERSONALITY VIOLENT CRIMINAL WHO COMMITS CRIMES, SEXUAL MOTIVES

In the article a meaningful portrait of criminological personality violent criminal who commits violent crimes, sexual motives. We describe the social component of Criminology portrait personality violent criminal who commits violent crimes, sexual motives. Describing the psychological component of Criminology portrait personality violent offender, focuses on the moral and psychological qualities, dominant traits, social origin deviation.

Key words: criminological portrait, social status, moral qualities, violence, motivation.

Постановка проблеми. Зміцнення суспільної моралі, адекватного уявлення про свободу й, зокрема, в сфері сексуальних відносин, є одним з важливих індикаторів цивілізованості й демократичності спільноти. Загалом сексуальна поведінка є передумовою статевої репродукції, важливою складовою для встановлення міжособистісних стосунків, отримання приємних відчуттів, підтримання почуття особистої гідності та особистого здоров'я. Проте в окремих випадках, коли до повнолітнього, психічно здорового сексуального партнера застосовується фізична сила без його на те згоди, тоді така сексуальна поведінка є кримінально караною.

У кримінологічній теорії статеві чи так звані “сексуальні” злочини, як правило, належать до категорії насильницьких. До того ж при їх ретельнішому дослідженні, звертається увага на наявність істотних відмінностей з-поміж інших видів насильницьких злочинів. Так, зокрема, Голіна В. В., Даньшин І. М., Кальман О. Г., Лихолоб В. Г., Михайлов О. Е. та інші провідні вчені дійшли висновку, що згвалтування, хоч і мають спільність з насильницькими злочинами, проте істотно різняться своєю природою, мотивацією, характером патології особистості злочинців, чинниками, які зумовлюють саме цей специфічний вид насильства [1, с. 13; 2, с. 6–7].

Одним з визначальних принципів сучасної практики попередження злочинності є розроблення заходів запобігання різним видам злочинів з урахуванням специфіки чинників, які визначають можливість їх вчинення, зокрема на особистісному рівні. Отже, знання кримінологічного портрета особистості злочинця, який учиняє насильницькі злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті, його найхарактерніших ознак і властивостей, є важливою умовою для ефективного запобігання кримінально караним формам сексуальної агресії.

Мета роботи – розробити сучасний кримінологічний портрет особистості злочинця, який учиняє насильницькі злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті.

Стан дослідження. У роботі розроблення кримінологічного портрета особистості злочинця, який учиняє насильницькі злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті, спирається на науковий доробок таких провідних учених, як: Ю. В. Александров, Ю. М. Антонян, М. М. Бабаєв, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, Ю. Д. Блувштейн, С. В. Бобровник, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, Я. М. Брайнін, Л. П. Брич, П. А. Воробей, В. О. Глушков, А. І. Долгова, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Ігнатов, М. А. Ісаєв, В. Є. Ємінов, О. Г. Колб, М. Й. Коржанський, В. М. Кудрявцев, І. П. Лановенко, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, В. Т. Маляренко, М. І. Мельник, П. П. Михайленко, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, В. І. Шакун, Л. В. Франк та ін. Попри вагомий внесок у розроблення цієї проблематики, у наукових працях особистість злочинця, який учиняє насильницькі злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті, переважно досліджувалася у межах кримінологічної характеристики, типології, класифікації, структуризації тощо. Натомість окремі характеристики особистості злочинця, який учиняє насильницькі злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті, потребують відповідного уточнення, зважаючи на сучасні результати досліджень у суміжних з кримінологією галузях знань.

Виклад основних положень. У кримінологічних дослідженнях, що розглядають особистість злочинця, а отже, й особистість злочинця, який учиняє насильницькі злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті, переважно акцентується увага на процесі становлення і розвитку такої особистості, дефектах її соціалізації. У кримінології особистість злочинця характеризується у контексті її специфічних ознак, які вирізняють цей тип особистості порівняно з правослухняною. Сукупність різного змісту таких злочинів, як правило, становить кримінологічний портрет особистості злочинця. Здійснюючи кримінологічну характеристику особистості злочинця, насамперед акцентують увагу на таких блоках ознак, як: соціально-демографічні; кримінально-правові;

морально-психологічні. До того ж, зважаючи на наявність сексуальних девіацій у цієї категорії осіб, додатково виділятимемо психо- і сексопатологічні ознаки.

Соціально-демографічні ознаки особистості злочинця, зокрема у т. з. “сексуального злочинця” (стать, вік, освіта, місце проживання, громадянство тощо), надають важливу інформацію, без якої неможливо відобразити цілісний кримінологічний портрет. Традиційно вважається, що насильницькі злочини, учинені з мотивів задоволення статевої пристрасті, здебільшого вчиняються чоловіками. Так, внаслідок негативного впливу сім’ї у хлопчиків можуть розвинутися психопатології та сексуальні порушення. Найчастіше сексуальне насильство щодо дитини чинилося в процесі уже сформованих стосунків.

Криміногенна сексуальна активність має вікові особливості. Так, загалом переважна більшість насильницьких злочинів, учинених з мотивів задоволення статевої пристрасті, вчиняється особами від 14 до 25 років (55–60 %), із них переважна частина – повнолітніми особами. Цю особливість можна пояснити порівняно вищою сексуальною активністю зазначеної вікової категорії, а також недостатньою інтеріоризацією морально-етичних установок, віковою імпульсивністю і низьким рівнем самоконтролю. З завершенням формування особистості, темпераменту, соціальної свідомості у особи виявляється потреба в самоствердженні, зокрема у відносинах із представниками протилежної статі.

30 % усіх зґвалтувань вчиняють неповнолітні від 14 до 17 років, 37 % – молоді чоловіки від 18 до 24 років, 19 % – 25–29-річні. Серед неповнолітніх найвища злочинна сексуальна активність спостерігалася у віці 16–17 років.

Натомість поширення педофільних і розпусних дій найхарактерніша для осіб віком 50–65 років, що зумовлено зниженням статевих можливостей і, відповідно, утрудненням традиційних статевих контактів. Окрім того, певний вплив спричиняють інволюційні зміни у центральній нервовій системі та зниження морально-етичних установок.

Вікові особливості злочинців, які вчиняли серійні умисні вбивства на сексуальному підґрунті, є такими, що найбільше багатоепізодних злочинів було вчинено особами у віці 19–29 років.

Сімейний стан є важливою характеристикою кримінологічного портрета т. з. насильницького “сексуального” злочинця, адже дисгармонія подружніх стосунків здебільшого зумовлює виникнення аномальної сексуальної поведінки. Характерною ознакою, зокрема осіб, які вчиняли “серійні” умисні вбивства на сексуальному підґрунті, є порівняно нетривалий сексуальний досвід. Близько 40 % осіб, які вчинили “серійні” вбивства на сексуальному підґрунті, виховувалися у неповній родині, зазвичай, без батька; 5 % – в дитячих будинках та інтернатах. У тих випадках, коли вони походили з повних сімей, у чверті випадків їм бракувало тепла й необхідної батьківської турботи, у родині переважали конфліктні стосунки. За результатами дослідження О.М. Джужи нормальні стосунки з батьками мали тільки 4 % обстежених [3, с. 141,142].

Соціальні ролі осіб, які вчинили насильницькі злочини на сексуальному підґрунті, характеризувалися низькою престижністю. Так званий насильницький “сексуальний” злочинець переважно відчужений від навчальних чи ділових колективів, натомість орієнтується на неформальні групи з антигромадськими формами поведінки, у тому числі групи гомосексуальної спрямованості.

Для осіб, які вчиняли зґвалтування, варто відзначити їхній низький освітній і кваліфікаційний рівень.

Розподіл сексуальних злочинів за соціальним станом набув такого вигляду: робітники становили 52,8 %, службовці – 11,7 %, учні – 9,9 % і непрацюючі – 25,6 %. Причому, в 1/3 обстежених робота була пов’язана з роз’їздами або давала можливість безконтрольно залишати робоче місце (водії транспорту, постачальники тощо). У частини злочинців, й особливо тих, що мали сексуальні девіації, вибір професії і характер роботи були пов’язані характеристикою потерпілих, способом реалізації сексуальних злочинних зазіхань (вихователі в дитячих установах, тренери дитячих спортивних шкіл, медичні працівники т. ін.) [3, с. 143].

Насильницькі злочини, які вчиняються з сексуальних мотивів, є свідченням особливої егоцентричної спрямованості особи винного, його крайньої розбещеності, жорстокості. Відтак для

багатьох сексуальних злочинців характерні такі морально-психологічні риси, як замкнутість, обмеження контактів з оточуючими у зрілому віці (36 %) і конфліктність (7 %). Такі особи розповідали, що соромилися знайомитися з жінками, не могли за власною ініціативою заговорити з ними, а тим більше вступати у статеві відносини. Майже 10 % надавали перевагу спілкуванню з дітьми і підлітками, що свідчило про педофільну спрямованість їх потягів [3, с. 142]. Характерними морально психологічними ознаками були несексуальна агресія і садизм, що проявлялися у формі образ, побиття і катування близьких, убивства тварин. По відношенню до оточуючих, мають завищені претензії, для задоволення яких ігнорують правові норми. Серед домінуючих рис характеру варто виділити: імпульсивність, прагнення діяти за першим бажанням, постійно високий рівень емоційної напруженості й ригідність, збереження і накопичення психотравматичних переживань, психологічна ізоляваність від зовнішнього світу. Ригідність, стійкість афекту посилює агресивність, яка в поєднанні з іншими тенденціями стає постійною лінією поведінки. Отже, порушується соціальна взаємодія суб'єкта, а він сам відривається від середовища і його цінностей. Погана соціальна пристосованість і загальна незадоволеність своїм соціальним становищем – характерна риса так званих “сексуальних” злочинців.

Психологічні дослідження, які проводили В. П. Голубев, Ю. М. Кудряков, Ю. М. Антонян з використанням тестів з рисунками, свідчать, що жінка сприймається гвалтівниками як ворожа, агресивна, домінуюча сила. Це є змістом їх афективної особистісної установки на взаємини з представницями протилежної статі [4, с. 44–46].

Серед т. зв. “сексуальних” насильницьких злочинців 45–50 % осіб мали сексуальні розлади [3, с. 150]. Більшість психопати – 14,1 %, хронічні алкоголіки – 12 %, олігофрени – 5,2 %, особи із залишковими явищами травм черепа – 2,4 %. Зокрема, при психопатіях найзначущішим у винних осіб є такі симптоми: підвищений рівень потреби, афективна зумовленість учинків, інфантилізм мислення [3, с. 187].

На думку Ю. Антоняна, практичне значення кримінологіко-психіатричних досліджень зростатиме, цьому сприятиме виявлення серед злочинців осіб із психічними аномаліями. Все це висуває потребу напрацювання особливих форми і методів запобіжного впливу, з урахуванням проблем психічного стану здоров'я [5, с. 44–51].

За даними Департаменту інформаційного аналізу МВС України, в 2013 році 50,3 % (381 осіб) – це сексуальні злочинці, які вчинили зґвалтування (для порівняння: 29,2 % (221 особа) – насильницьке задоволення статевої пристрасті в неприродний спосіб, 14,1 % (107 злочинів) – розбещення неповнолітніх, 6,5 % (49 злочинів) – статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості) [6]. Отже, можемо констатувати, що переважно т. з. “сексуальний” насильницький злочинець представлений гвалтівниками. До найпоширеніших морально-психологічних якостей можна зарахувати: 1) брутальність, що найчастіше переходить у жорстокість, цинізм, відсутність почуття сорому, неповага і споживче ставлення до навколишніх, егоїзм; 2) крайній примітивізм у поглядах на статеві взаємини, що зводить їх до фізіологічного акту; 3) погляд на жінку, як на нижчу істоту, яка покликана служити чоловіку знаряддям сексуальної насолоди; 4) відсутність жалю до жінки, небажання і невміння співчувати їй; 5) розгнужданість, що не визнає жодних перешкод на шляху до задоволення сексуального потягу, останнє окремі гвалтівники розглядають як елемент “ультрасучасності”.

Характерною ознакою осіб, які учиняли умисні вбивства на сексуальному підґрунті, як зазначає В. Бачинін, – є переконаність у тому, що насильство є найприйнятніший спосіб вирішення більшості проблем і конфліктів [7, с. 239]. Такі зазіхання часто супроводжуються сексуальним садизмом з метою досягнення сексуального задоволення.

Однією з характерних рис осіб, які вчиняли серійні умисні вбивства на сексуальному підґрунті, є порівняно ранній вік учинення першого злочину (середній вік – 23 роки) [8, с. 72–74]. У 84,3 % осіб, які вчинили умисні вбивства на сексуальному ґрунті, мали високий соціальний статус (лікарі, педагоги, майстри виробництва та ін.). Окрім того, М. Валуйська звертає увагу на наявність високого рівня інтелекту у вбивць-маньяків, що ускладнює можливість навіть запідозрити їх у вчиненні насильницького

злочину на сексуальному ґрунті. У вбивць-маньяків фактично відсутні будь-які бар'єри, які б стояли на заваді вчинення т. зв. "сексуального" вбивства [9, с. 44].

Як уточнюють закордонні дослідники, насильницькі злочинці, які вчиняли умисні вбивства на сексуальному ґрунті, завжди виправдовували насильство, незалежно від рівня його фізіологічного збудження [10, с. 264].

А. Баронін дослідив, що особи можуть вчиняти умисні вбивства на сексуальному ґрунті з метою досягнення або переживання сексуального оргазму; придушення опору жертви; приховання вчиненого статевого злочину [11, с. 77].

А. Бухановский, В. Гайков і Ю. Байбаков зазначають, що для серійних сексуальних злочинців характерне оформлення епізодів – демонстрація, насамперед самому собі, свого панування над тілом жертви, можливість розпоряджатися її речами, життям, здоров'ям, статевою незалежністю і недоторканністю, жорстоке її придушення і підпорядкування, катування, знущання, приниження [12, с. 94]. А. Фоміна виділяє: "приховуваного" злочинця, "раптового" злочинця, "душителя" і "потрошителя" [13, с. 71–74].

А. Чуприков і Б. Цуприк т. зв. "серійних сексуальних убивць" умовно розділяють на такі групи: особи, що страждають психічними й іншими розладами, які, прагнучи одержати сексуальне задоволення неприродним способом, наносять жертві грубі анатомічні ушкодження, не приховують сліди, а їхні дії позбавлені будь-якої логіки; сексуальні психопати, які вчиняють вбивства, пов'язані із сексопатологією і вчинені з особливою жорстокістю; особи, які не мають сексуальних аномалій і відхилень у психіці, в їх насильницькій злочинній поведінці вирішальну роль відігравали соціальні фактори, рішучість характеру, зухвалість і спритність [14, с. 178].

Як впливає з досліджень А. Бароніна, т. зв. "серійні сексуальні вбивці", як правило, психопати, сексуально фрустровані, конфліктні, психотравмовані невдалими статевими контактами з жінками, нерідко – гіпосексуальні, що зумовлює їхнє сприйняття жінки як сексуально загрозового об'єкта [11, с. 55]. Інша група сексуальних вбивць – т. зв. "випадкові" вбивці, що вчиняють злочин у стані афекту, у зв'язку з неправомірними діями потерпілих. Такі вбивства відбуваються в конфліктних ситуаціях і пов'язані з нездатністю злочинця нейтралізувати конфлікти соціально адаптованими способами.

Ю. Антонян і С. Бородін окремо виділяють за психологічними параметрами сексуальних убивць, які посягали на дітей [15, с. 11]. Вони інфантильні, підвищено чуйні до загроз, та випробовуючи суб'єктивне відчуття особистісної невизначеності, намагаються зняти це занепокоєння шляхом вибору як об'єкта сексуальних нападів дітей і підлітків.

Порівняльний аналіз психологічних особливостей осіб, які вчинили різні види сексуальних злочинів, дає можливість зробити висновок про відсутність принципових відмінностей між ними за характерологічними особливостями, соціально-психологічною адаптацією, поширеністю певних психологічних типів особистості, ступенем виразності особистісних властивостей. Усе це дає підстави для узагальнення кримінологічного портрета сексуального злочинця, що може в подальшому успішно використовуватися з метою розробки системи заходів запобігання вчиненню насильницьких злочинів на сексуальному підґрунті.

Висновки. Загалом у кримінологічному портреті особистості злочинця, який учиняє насильницькі злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті, варто виокремлювати дві основні складові – соціальну і психологічну. З огляду на змістовне наповнення соціальної складової, можна узагальнити, що особистість насильницького злочинця, який учиняє злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті, – це переважно особа чоловічої статі, як правило, до 30 років або ж, навпаки, старшого віку – 55–60 років (ті, які вчинюють педофільні чи розпусні дії з дітьми), здебільшого – житель міста, зазвичай низького освітнього й професійного рівня (52,8 % – особи робітничих професій, непрацюючі – 25,6 %). Натомість насильницькі злочинці педофільної девіантної поведінки, як правило, порівняно вищого соціального статусу, обирають професію чи характер роботи, пов'язані з можливістю реалізації патологічного сексуального потягу.

Морально-психологічна складова особистості насильницького злочинця, який учиняє злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті, переважно представлена замкнутістю, конфліктністю, систематично високим рівнем емоційної напруженості, ригідністю, накопиченням психотравмувальних переживань, імпульсивністю, прагненням діяти за першим бажанням, ігноруючи правові норми. Агресія може бути як явною, так і прихованою. 45–50 % осіб мали девіації, зокрема сексуальні, які розвивалися на фоні психопатій та хронічного алкоголізму.

1. Кримінологія. Особлива частина: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. освіти / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман; за ред. І. М. Даньшина. – Харків: Право, 1999. – 232 с.

2. Михайлов О. Є., Лихолоб В. Г. Профілактика насильствених злочинів органами внутрішніх справ: навч. посіб. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1993. – 68 с.

3. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія / О. М. Джужа. – К.: Атіка, 2009. – 240 с.

4. Антонян Ю. М., Гульдан В. В. Кримінальна патопсихологія / Ю. М. Антонян, В. В. Гульдан. – М.: Наука, 1991. – 243 с.

5. Антонян Ю. М. Кримінальна сексологія / Ю. М. Антонян, А. А. Ткаченко, Б. В. Шостакович; под ред. Ю. М. Антоняна. – М.: Спарк, 1999. – 484 с.

6. Експрес-інформація про стан злочинності на території України. – К.: ДІАЗ МВС України. – 2013. – 123 с.

7. Бачинин В. А. Філософія права / В. А. Бачинин. – Харків: Консум, 2002. – 368 с.

8. Синєокий О. В. Сексуально-садистські вбивства та зґвалтування: порівняльний аналіз кримінологіко-криміналістичних характеристик злочинця та потерпілої особи / О. В. Синєокий // Вісник прокуратури. – 2002. – № 5. – С. 71–74.

9. Валуйська М. Ю. Типологія осіб, які вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах / М. Ю. Валуйська // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні (до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод): Тези доп. та наук. повідомлень / Всеукр. наук. конф. молодих учених / за ред. проф. М. І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 123–125.

10. Бартол К. Психологія кримінального поведіння / пер. с англ. А. Боричева. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 352 с.

11. Баронин А. С. Психологический профиль убийцы: пособие по криминальной психологии и криминалистике / А. С. Баронин. – К.: Паливода, 2001. – 176 с.

12. Бухановский А. О., Гайков В. Т., Байбаков Ю. Г. Серийные сексуальные преступления: психолого-психиатрические сопоставления / А. О. Бухановский, В. Т. Гайков, Ю. Г. Байбаков // Серийные убийства и социальная агрессия: что ожидает нас в XXI веке: Медицинские аспекты социальной агрессии // матер. 3-й Международ. науч. конф. – Ростов-н/Д: Феникс, 2001. – С. 91–98.

13. Фомина А. С. Расследование убийств, совершаемых по сексуальным мотивам // Расследование преступлений против личности: учеб. пособ. / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1998. – 123 с.

14. Чуприков А. П., Цупрык Б. М. Общая и криминальная сексологія: учеб. пособ. / А. П. Чуприков, Б. М. Цупрык. – К: МАУП, 2002. – 248 с.

15. Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступность и психические аномалии / под ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Спартак, 1998. – 215 с.